

Några dokumentationer om min hembygd, Östnor

Anders Norén

Östnors byalag
2021

INNEHÅLL

Förord

- 1 Östnor 1693
- 2 Hur Bogghed befolkades
- 3 Pilspetsfynd
- 4 Gamla Östnorsbyggnader
- 5 Bevarade härbren
- 6 Storskiftet i urmakeriets Östnor

Förord

Sven Anders (Liva Anders) Norén

Anders Norén föddes 4 oktober 1928 i byn Östnor, Mora. Han växte upp på Bogghed i Östnor. Efter sin barndom och folkskola i Östnor flyttade han till Stockholm för att utbilda sig på Högre tekniska läroverket där.

Anders avlade 1954 civilingenjörsexamen vid Kungl. Tekniska Högskolan (KTH) i Stockholm och blev senare teknologie licentiat. Han blev 1965 professor i fluidteknologi vid KTH (hydraulik och pneumatik) eller enklare uttryckt ”läran om vattenmotorer och pumpar”. Han grundade Institutionen för Fluidteknologi vid KTH under 1970-talet och var en föregångare när det gällde att lyfta fram hydraultekniken som en egen vetenskap inom det maskintekniska området. Anders Norén hade som specialitet ”spaltströmning” och var ansedd som en av de ledande i världen på området. Under sin tjänstgöring ledde han olika forskningsprojekt. Under senare delen av sitt aktiva liv deltog han i ett forskningsprojekt om utvinning av energi ur vågkraft.

Vid sidan av professorsjobbet ägnade han mycket tid åt olika uppfinningar. Pumpar, flödesmätare och vågkraft intresserade honom mest. I hans hem kunde man alltid hitta minst en spännande elkonstruktion som han hittat på själv eller en för amatörens ögon obegriplig koppling av olika rör och vattenledningar. Backhoppning blev tidigt ett stort fritidsintresse; han började sin skidkarriär i hemmabacken i Östnor, som låg öster om Pissbäck och fortsatte efter flytten till Stockholm att hoppa i Fiskartorpets backe.

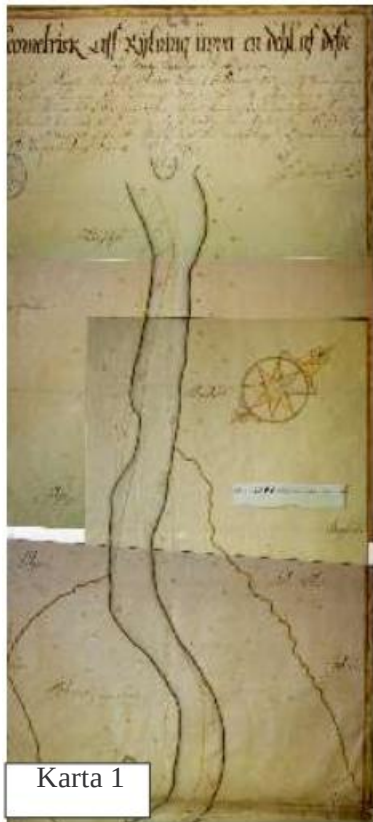
Under hela sitt liv har Anders haft starka band till sin hembygd. Efter pensioneringen var han aktiv inom Östnors byalag och gjorde grundliga studier av sin hembys historia. Dessa studier har sammanställts till rapporter. Bl.a. dokumenterade han vilka gårdar som fanns under mitten av 1800-talet, gjorde dateringar av gamla slaggrester som resulterade i en rapport om järnframställning och smedjor, och han dokumenterade den försvunna fäboden Duvmyren.

I detta häfte är ett antal mindre dokumentationer samlade.

Östnors byalag / Ingmar Kånåls

1 Östnor 1693

Tidig bebyggelse

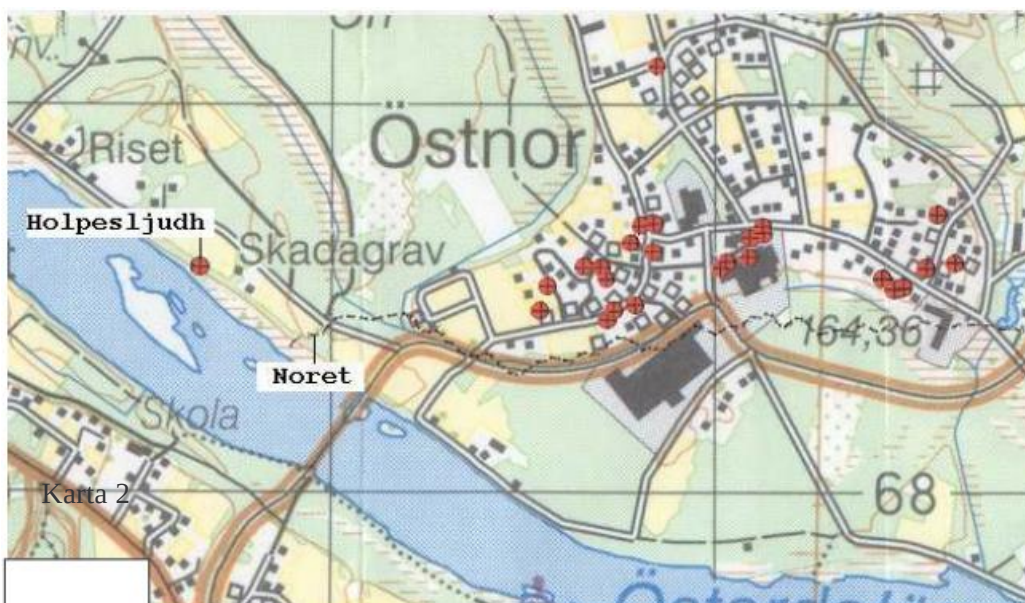

Tidig bebyggelse i Östnor finns dokumenterad genom Thorslunds karta från 1693, Karta 1.

Kartan gjordes i samband med en utredning om åtgärder på grund av älvens skärningar. Den ödesdigra säbberboolyckan, då älven bröt sin nuvarande fåra rakt fram söder om Sandängarna inträffade vid den extrema vårfloden 1659. Men även normalt utsattes ägorna vid älven för vattnets erosion. Så sent som 1905 kan man läsa i ett köpebrev avseende ett slogområde vid älven ” ... Området säljes i befintligt skick utan ansvarighet från säljarens sida för den ändring detsamma genom Dalälvens inverkan må hava undergått sedan återopade skiftshandlingar blevo upprättade. ...” Av kartan framgår att Noret började vid älven. Man ser faktiskt i dag en fåra efter den gamla anslutningen till älven vid Skadagrav.

Byklasarna Byn och Tåmåsby kallas båda Östnor. Norr om dessa finns två ensliga gårdar ”Bagghed” och ” Olpesliudh” Den förra har ju blivit en hel byklase men den senare är borta. Olpesliudh har legat i skadagravsområdet och man kan undra om namnet Skadagrav kan ha något med försvinnandet av gården att göra. Kring Riset, som är en senare bebyggelse, finns några ställen med ävenledes ljudanknutna namn: Ljoderol samt kittarna Frostljudret och Överljudret. En kvinna med namnet Ljoder Pär Kråks Ann har också funnits.

På Thorslunds karta finns inga vägar inritade. På dagens ”gröna karta”, Karta 2, har gårdarna emellertid ritats in som kryss i en cirkel. Icke oväntat passar deras läge ihop med dagens vägar i Byn och Tåmåsby. Den enda gården på Bogghed ligger i hörnet Bogges- wejen/Rumbgatu. Anmärkningsvärt är att en byklase om sex gårdar, lika stor som Tåmåsby, fanns vid Skåjlback/Sovoln – platsen för Mora Armaturfabrik.

2 Hur Bogghed befolkades

På lantmätare Thorslunds älvskärningskarta från 1693 visas en gård benämnd Bagghed. Troligen hade det karga hedområdet redan tidigare börjat uppodlas av boggfolk från Byn, och fått namnet Bogghed. Kanske var det emellertid inte nyodlingsbehov, som allra först - några hundra år tidigare - hade lockat folk att slå sig ned på Bogghed, utan järnhantering. Det äldre namnet Månback (malmbacke) på det bebyggda området väster om Bogghedsvägen talar härför.

Den tidigaste bosättningen synes således ha ägt rum i detta område. Det uppmärksammas att här har, vid tiden för den första husförhållslängden 1664-84, bott en Smeds Lars med familj samt Fins Mats Andersson, f. 1626 i Selja.

Kring sekelskiftet 1600/1700 skedde en invandring från Byn av avgörande betydelse för byklasens utveckling som uppodlad bygd. Av de fyra familjer, som flyttade upp, synes Ivars Mats Persson, f. 1669 ha tagit över Smeds Lars gård väster om Bogghedsvägen. Området öster om vägen bebyggdes av två bröder, som också var av ivarssläkt men som hade bytt namn till Bogg. Den äldre brodern, Bogg Erik Eriksson, f. 1664, slog sig ned närmast vägen, nutidens Boggard, Litt. 1G vid storskiftet, medan den yngre brodern Bogg Aron Ersson, f. 1684, blev närmaste granne till honom österut, nuvarande Siselgard och Kluckergard, Litt. Fa och F. En tredje broder, Bogg Anders Ersson, f. 1667, flyttade också upp på Bogghed men familjen blev inte kvar någon längre tid.

På 1830-talet flyttade Bälter Sven Ersson d.ä., f. 1794, från Byn upp till bakre delen av Bogghed och var vid storskiftet näst största jordägaren i Östnor. Folk har dock tidigare bott "attå Bågger", kortare eller längre tid, och i kyrkboken finner man här personer med släktnamnen Kåno, Krång, Spjut, Stiko, Smids, Pellas och Rumbo.

Åtta gerde 1952. Byggnader med namn eller ägare från vänster till höger: Lok Jerk, Bogg Jannes, Finnsmirjö, Bogg(Lars) smirjö alldeles vid änden av Bogg Anders-gard. Sedan i riktning utåt Rumbö Karl, Webb Jerk, Wit Anders under byggnad, Moberg Gustav, Frostmas Evert.

"Attå Bågger" omkring 1900. I tur och ordning från höger till vänster ser man stugan på Bältergard, Skeri(Per)gard, Kluckergard, Finngard , norr därom kanske rester av Ins-Kare-gard/Finnmasgard och Skåjrmanstugu (rakt bakom finnfjåsets fönster.

5 Pilspetsfynd

Bild 1.

Lars Aronsson, f. 1944, berättade om ett fynd, som han hade gjort på 1980-talet. När han krattade grusgången mellan Bogghedsvägen och ingången till huset hittade han ett rostigt järnföremål, bild 1. 2009 skickades en bild av föremålet till Historiska museet i Stockholm, där Dr Charlotte Hedenstierna-Jonsson bedömde att föremålet var en pilspets med holk. Denna typ ansågs ha använts i Sverige under tiden 600-900 e. kr. Huruvida föremålet blev framkrattat ur jorden på platsen, eller om det hade kommit till platsen med grusleveransen från Riset för 60 år sedan, är i dag svårt att avgöra. Pilspetsen ser oskadad ut och kan knappast ha passerat genom en stenkross.

Det kändes angeläget att titta närmare efter vad som kunde dölja sig under markytan på platsen för pilspetsfyndet. Detta underlättades av att grävningar pågick för en grund till ett garage ute vid

Bild 2.

Bild 3.

Bogghedsvägen, bild 2. På cirka 3 dm djup, bild 3, påträffades ett sotigt lager med små kolbitar.

Ett prov insamlades, som skickades till Ångströmlaboratoriet vid Uppsala Universitet för datering. Kolet visade sig vara från träd, som avverkats för närmare 1600 år sedan (14C ålder BP 1571 +/- 34).

En hundra grams järnklump hittades också, Bild 4. Då det saknades kol i sammanhanget, skars en järnflisa bort och skickades för datering. Föremål för datering var då det kol som fanns bundet i järnet. Det förbluffande resultatet, 12 000 år gammalt, erhöles (14C ålder BP 12011 +/- 824) . Enda förklaringen skulle vara att någon i senare tid använt stenkol i stället för träkol vid järnframställningen.

Bild 4.

Vid utbredning av den uppskottade jordhögen hittades sedan en avlång rostig järnbit, bild 5. Den vridna ”vassa” änden förde tanken till en borrar, som man slår in i ett trähandtag och vrider borren runt. En bild av fyndet skickades till Historiska Museet för bedömning. Vår egen bedömning var rätt och verktyget kallas navare.

Bild 5.

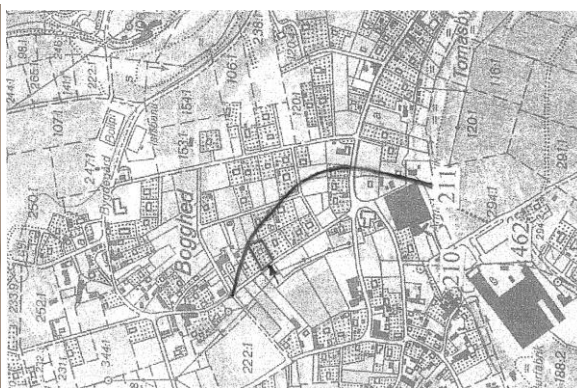

Bild 6.

Förutom sotlagret finns det således andra tecken på någon sorts aktivitet på platsen i det förgångna. Det kan påpekas att det närmast öster om f.d. Gustav Mobergs hus finns en igenfylld svacka, som har kallats Potegrav. Huruvida den hade tillkommit av människohand eller om det var en s.k. dödisgrop från istidens avslutningsskede är oklart. Saken bara ökar mystiken kring vad som har försiggått på platsen. Att man drog den gamla Bogghedsvägen i en båge (inritad på dagens karta med grov linje) över gårdet, bild 6, kan förklaras av att aktiviteter närmast slänten, se pilen, låg i vägen för en genomfartsväg därstädes. En annan förklaring kan vara att det skulle vara den naturligaste sträckningen att förbinda en järnframställningsplats vid Noret (slaggfynd RAÄ nr 210, 211 och 462) med smidesaktiviteter på Bogghed.

3 Gamla Östnorsbyggnader

En trösklada från Östnor daterad till 1319-20 finns på Zorns Gammelgård. Den hör till de tre äldsta byggnaderna i samlingarna från socknen. Var i Östnor den har stått är inte dokumenterat.

Stugan på Bullasgården i Tåmåsbyn, Östnor som idag står på Skansen i Sthlm är daterad till 1749-50 baserat väggstimret. Ryggåsen däremot är daterad till 1442 och kan således vara återanvänd. Se tabell nedan.

1300-talshärbret Tappan, Öna har tidigare också stått på Bullasgården i Tåmåsbyn, Östnor. Ytterligare en antydning om en mycket tidig bebyggelse i detta område. Se tabell nedan.

Nedan har sammanställts övriga daterade byggnader från Östnor som idag finns till beskådande på olika platser.

Namn	Tidigare plats	Plats i dag	Dendrokronologisk datering	Bedömning
Morastugan	Bullasgården	Skansen, Stockholm	1749-50, väggar. Ryggåsen daterad till 1442 eller något senare (återanvänd)	Början 1700
Östnorsstugan	Pellasgården	Zorns Gammelgård	1683-84, Ytterfoder till kammarfönster daterad till 1634	Början 1600
Stallet invid	Pellasgården	Zorns Gammelgård	1631-32	
Verkstadsstugan	Boggården	Zorns Gammelgård	Ingen exakt datering är gjord. 1736 eller strax därefter. Vägg daterad till 1764-65.	
Östnorsladan		Zorns Gammelgård	1319-20	
Härbre	Bullasgården	Öna/Täppan	1366-67	
Härbre	Päbylgården	Står kvar	1483-84	
Härbre	Ekgård/Rombingård	Står kvar	1513 (sen medeltid)	

4 Bevarade östnorshärbren

Fyra härbren med känd ålder ifrån perioden 1300-1700 finns till beskådande på olika platser inom byn eller dess närhet. De benämns efter känd/sannolik ursprunglig plats

Bullasgården/Tåmåsbyn

Årsringsdaterad till 1366-67. Vänsterhängd dörr. Sliten tröskel. Står i dag på Bullas-Jonas Janssons gård i Täppan/Öna. Hazelius, som köpte Bullasstugan till Skansen (och som där kallas Mora-stugan), ville även köpa härbret. Det fick han inte eftersom man behövde härbret. Däremot fick han ta med sig nyckeln, vars utformning han beundrade.

Päbylgården/Byn

Årsringsdaterat till 1483-44. Högerhängd dörr. Sliten tröskel. Vad kan den hålade bygeln nedslagen vid bryggans ände ha haft för funktion? Binda hästen? Kanske tyder de tre olika stora koniska hålen på att bygeln har haft en annan användning tidigare. Men vilken?

Ekgården/Byn

Årsringsdaterat till 1513-14. Vänsterhängd dörr. Sliten tröskel. På norra gaveln hänger en famnstake med måttet en famn=tre alnar (1,78 meter) mellan spetsarna. Den användes för längdmätning på marken.

Päseskitt/Slaggen/Litt. I

Från 1758 enligt plåtsiffror runt låset. Vänsterhängd dörr. Tröskelslitage obetydligt. Har stått vid "Slaggen", Frostgården och var byns gemensamma härbre för förvaring av utsäde. Det sägs, men är ej bevisat, att det också har använts som byhäkte, något som stöds av att dess förste ägare synes vara kronolänsmannen Matthias Morell, f. 1711. Härbret står i dag, 2007, på storskifteslitt. Wa, Carl Matsson Morells (f. 1879) gård i Byn,

6 Storskifte i urmakeriets Östnor 1847/48

En bonde och urmakare i Östnor hade en häst, sju kor och ett dussin får och getter och jord nog att livnära dessa. Det fanns några, som hade mera men många som hade mindre. Ett hade dock alla gemensamt – jordlapparna var små och utspridda och det gick åt mycket tid att ta sig till och från dem. Bönderna fick vara påhittiga för att hinna med allt.

Den här bonden hade åker och slog på 48 olika ställen inom Östnors råmärken. För att minska antalet gödselvändor bytte han gödsel med sin svåger där de hade åkrar intill varandra. I Älvdalen lät man på sina ställen bli att skifta tegarna vid arv. Tegen fick rotera mellan syskonen i tur och ordning ett år i sänder. Problemet med ägosplittring skulle lösas med storskiftesreformen. I Mora var den inte slutförd förrän åren 1847/48 och så här gick det till:

Man började med uppmätning – revning – av de olika ägobitarnas areal. Bitarna värderades också i fråga om avkastningsförmåga och erhöll en godhetsgrad. Den revade arealen dividerades sedan med graden som gav den reducerade arealen. Regeln var att varje jordägare efter skiftet skulle äga lika stor areal jord i reducerat mått som före skiftet. Antalet ägoställen skulle minskas avsevärt – högst fyra åkerställen och fyra slogställen. (AN: s. 142 i Mora 2). På så sätt skulle jorden kunna brukas effektivare. Vidare skulle varje brukningsenhet (hemman) åtminstone kunna ge foder åt en häst, tre kor, tre får och sex à sju getter motsvarande 60-70 reducerade snesland. Ett hemman, som uppfyllde detta krav kallades besuttenhet. Många hemman var emellertid betydligt mindre, se stapeldiagrammet. Därför bestämde man att hemman skulle slås ihop till ägargrupper, som på längre sikt, skulle kunna bli ensamägda besuttenheter genom att huvudägaren löste in de s.k. subägorna.

I Östnor bildades 40 besuttenheter av vilka drygt hälften uppfyllde önskemålet att vara större än 60 snesland men blott sju ägare skulle ha klarat det utan sammanslagning med subägare. Av dessa sju kunde tre kanske betraktas som ”storbönder” i Östnor men deras jordinnehav var ändå bara i nivå med vad som i Leksand krävdes för att vara ett fullsuttet hemman. I Östnor liksom i Mora i övrigt krävdes kompletterande försörjningsmöjligheter (när även fäbodbrukets bidrag var uttömt).

Landshövdingen Lars Järta uppgav i sin ämbetsberättelse år 1822 att omkring 70 hushåll i Östnor och Öna fick sin försörjning genom klocktillverkning jämte jordbruk.

I ägarförteckningens kolumn ”Urm” är markerat det trettiofem jordägare, som också vid tiden för storskiftet var engagerade i urmakeriet. Uppgifterna är hämtade från Eva Jacobssons bok ”Urmakare i Mora socken”. Ägarförteckningens ordning följer i stort sett husförhörlängdens: Byn – Bogghed – Tåmånsby. Man kan skönja en viss anhopning av urmakare nere i Byn. Där fanns också det nav, kring vilket urmakeriet på trakten snurrade. Bonden och förlagsmannen Rombo Anders Matsson, f.1812.

Hur gick det då med de storstilade planerna? För storskiftesgenerationen blev det ju en avsedd förbättring. Bonden, som idkade gödselbyte, fick en ensamägd besuttenhet med god marginal. De 48 ställena minskades till sju, gårdstomten inräknad. För generationerna efter storskiftet diskuteras utvecklingen av distriktslantmätare Bo Turesson för Mora som helhet. Han konstaterar: ”Reglerna om inlösen inom 20 år av obesuttna lotter – subbar – efterlevdes inte i något fall. Och förbudet att dela obesuttna hemman kringgicks genom att man sämjedelade.” Delningsförbudet blev således i praktiken bara ett önskemål och fram till sekelskiftet hade ägosplittringen återigen haft sin gång. Det var nu dags för en ny reform denna gång kallad ”laga skifte”. I Östnor genomfördes detta under åren 1935-44.